

А.О. Вітченко, доктор педагогічних наук,
професор,
В.В. Грицюк, майор
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Стаття присвячена актуальній проблемі формування механізмів забезпечення якості вищої освіти в Україні.

Автори аналізують діахронічні аспекти порушеної проблеми, проводять порівняльний аналіз вітчизняних і зарубіжних підходів до контролю за якістю освітніх послуг, окреслюють коло першочергових завдань на шляху реформування системи ліцензування й акредитації в контексті імплементації основних положень Закону України «Про вищу освіту». Значну увагу в статті приділено підходам до формування національної системи гарантування якості вищої освіти, що має ґрунтуватись на новій методології освітнього менеджменту, оновленій нормативній базі, посиленні ролі незалежних агенцій.

Ключові слова: якість вищої освіти, механізми забезпечення якості, ліцензування, акредитація, національна система гарантування якості вищої освіти.

Постановка проблеми. Оновлення освітнього законодавства в Україні, впровадження європейських стандартів і критеріїв якості вищої освіти зумовлюють нагальність перегляду вітчизняних процедур ліцензування та акредитації, які гальмують демократизацію вищої школи, автономізацію вищих навчальних закладів (ВНЗ), перехід від державної до громадської моделі забезпечення якості. У контексті імплементації нового закону «Про вищу освіту», обговорення проекту Концепції реформування системи ліцензування та акредитації у вищій освіті України особливої актуальності набуває проблема формування дієвих механізмів забезпечення якості освітніх послуг.

Мета статті – дослідити особливості формування національної системи забезпечення якості вищої освіти в Україні, визначити перспективи її вдосконалення з урахуванням євроінтеграційного курсу української вищої школи.

Аналіз публікацій. Концептуальні засади проблеми управління якістю вищої освіти визначено у працях В. Байденка, Л. Вебера, В. Белова, О. Дубасенюк, В. Лугового, О. Ляшенка, Н. Селезньової, Л. Харвея, В. Хірша, Є. Хрикова, Т. Шамової та ін. Окремі аспекти моніторингу якості вищої освіти, ліцензування та акредитації ВНЗ тощо розкриваються у розвідках О. Борисової, І. Булах, В. Кальнея, О. Котикової, І. Лукіної, М. Михайліченка, М. Науменка, О. Панич, Ю. Приходька, С. Свіжевської, С. Шевченка та ін.

Аналіз наукових джерел дозволив виявити суттєві розбіжності як у підходах до тлумачення ключового поняття «якість вищої освіти», так і в

оцінюванні вітчизняних механізмів ліцензування й акредитації. В «Енциклопедії освіти» якість це «сукупність якостей особи з вищою освітою, що характеризує її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства» [1, с.1016]. Укладачі національного освітнього глосарію під якістю вищої освіти розуміють «характеристику вищої освіти, що відображає відповідність результатів навчання, освітніх процесів та інституційних умов актуальним цілям розвитку особи і суспільства» [7, с.66]. Компромісну позицію займають авторитетні вітчизняні вчені, в дослідженнях яких якість вищої освіти розглядається як системна категорія, що інтегрує «індивідуальні характеристики особистості, педагогічні показники організації освітнього середовища та соціальні параметри функціонування освітніх систем» [6, с.12]. Досягнення якості вищої освіти зарубіжні науковці (Л. Вебер, Дж. Дудерстадт, В. Хірш та інші) безпосередньо пов'язують з діяльністю вишів, яка має бути спрямована на розроблення та постійне оновлення навчально-методичного забезпечення, підвищення рівня фахової підготовки викладачів, зміцнення матеріально-технічної бази, підтримання тісного зв'язку з роботодавцями, сприяння продуктивності практик, удосконалення системи управління вищою школою тощо [13; 14, с.185; 15, с.59].

Серйозну критику науковців викликає чинний механізм контролю якості вищої освіти в Україні, який не лише виявився неефективним, але й продовжує гальмувати подальші демократичні перетворення в галузі. Як слушно наголошує С. Свіжевська, «...процедура акредитації все більше використовується як елемент контролю, як інструмент державної політики та звітності у сфері вищої освіти, а не як механізм реального постійного і всебічного забезпечення гарантії якості освіти» [10, с.22]. На превеликий жаль, дотепер зберігаються застарілі погляди на ліцензування та акредитацію виключно як на важелі «регламентації діяльності вищих навчальних закладів» [5, с.180], адміністративного впливу на формування мережі ВНЗ, елементи директивної системи державного управління вищою школою. Все це не відповідає сучасним світовим тенденціям розвитку вищої освіти, заважає підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної вищої школи, її інтеграції до відповідних структур ЄПВО.

У контексті оновлення освітнього законодавства в Україні, приведення системи вищої освіти у відповідність до світових стандартів окремої уваги заслуговує зарубіжний досвід гарантування якості вищої освіти. З урахуванням досягнень американських ВНЗ, які посідають перші місця у світових академічних рейтингах, необхідно узагальнити досвід США, де провідна роль в акредитації належить академічній спільноті, а не державі. Акредитацією американських вишів займаються незалежні акредитаційні асоціації та агенції. Найбільшою і найавторитетнішою акредитаційною асоціацією у США є CHEA (Council for Higher Education Accreditation), що охоплює понад 3000 ВНЗ і займається в основному акредитацією незалежних агенцій. Серед останніх спостерігається тенденція щодо спеціалізації за

науковими галузями та освітніми програмами підготовки. Так, наприклад, акредитаційна агенція IACBE (International Assembly for Collegiate Business Education) займається акредитацією освітніх програм з бізнесу й менеджменту, розробляє власні гнучкі стандарти якості та критерії її оцінювання до кожного окремого вишу. Не випадково в рекомендаціях цієї агенції щодо проведення акредитаційної процедури наголошується на тому, що ВНЗ є унікальними освітніми установами, які мають різні місії, цілі, процеси, їхня діяльність спрямована на досягнення специфічних результатів, а тому не можуть застосовуватись єдині стандарти щодо оцінювання якості освітніх програм.

Принципово відмінними є підходи до проведення акредитації в українських і американських вишах. Якщо вітчизняні експерти змушені зосереджуватись на формальних аспектах (відповідність освітньої діяльності ВНЗ ліцензійним умовам), то їх американські колеги приділяють основну увагу аналізу досягнутих вишем результатів, надають рекомендації щодо підвищення якості. Американська акредитаційна агенція, як зазначає О.Панич у своїй статті «Акредитація і перспективи університетського розвитку: зауваження до реформи вищої освіти в Україні», підштовхує ВНЗ, що акредитується, до саморефлексії: «Вона прагне привчити викладачів і адміністраторів аналізувати свої цілі та методи на предмет актуальності та ефективності, а також допомогти вишу виробити або вдосконалити власну стратегію розвитку. Її працівники проводять семінари і консультації для представників ВНЗ. Домінуюча етична настанова допомоги (а не контролю) є важливим чинником. Аналітичні звіти про стан закладу сприймаються не як вирок, а як рецензія, що мотивує до вдосконалення» [8].

Національна система гарантування якості вищої освіти США сформувалась на основі демократичних цінностей і традицій, що зумовили її плюралістичний характер, відкритість і прозорість, колегіальність, аналітизм у підходах до оцінювання результатів освітньої діяльності. Концептуальним у розкритті специфіки американської підходів до проведення акредитаційних процедур стає положення про перманентність удосконалення вишем якості власних освітніх програм, внаслідок чого «акредитація набуває лонгітюдного (довготривалого), не спорадичного характеру» [8].

Викладення основного змісту. Вітчизняна система державного контролю за якістю вищої освіти сформувалась у 90-х рр. минулого століття на основі ліцензійних та акредитаційних процедур. Останні викликали постійну критику науково-педагогічної громадськості за надмірну бюрократизацію, дискримінаційність, формалізований характер оцінювання освітньої діяльності ВНЗ, необґрунтоване ускладнення ліцензійних умов тощо. Основною причиною цих негараздів була монополія держави на ліцензійно-акредитаційний процес, організація якого згідно тогочасного освітнього законодавства, входила до компетенції центрального органу виконавчої влади в галузі освіти. Згідно закону «Про вищу освіту» (від 17.01.2002 р. № 2984-III) винятково МОН України надавав дозвіл на проведення ліцензійних та акредитаційних процедур, призначав експертів, відповідав за проходження

справ із ліцензування та акредитації, затверджував остаточне рішення, оскільки міністр освіти і науки України одночасно очолював Державну акредитаційну комісію (ДАК України). Крім того, в підпорядкуванні очільника освітнього відомства знаходились департамент ліцензування та акредитації, Державна інспекція навчальних закладів, до основних функцій яких належав контроль за якістю вищої освіти.

І ліцензування, і акредитація в Україні здійснювались за ініціативою вишів. На підставі самоаналізу результатів власної освітньої діяльності, погодження з місцевими органами управління освітою, регіональними експертними радами ВНЗ звертався до Міністерства освіти і науки України (МОН України) із проханням про проведення відповідних процедур і надання права «розпочати освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації» (ліцензування), «провадити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації» (акредитація) [2], за певним ліцензованим обсягом. У разі позитивного рішення призначалась експертна комісія для проведення ліцензування (акредитації) безпосередньо на базі вишу, де передбачалось здійснювати підготовку фахівців (проходив освітній процес).

На відміну від світової акредитаційної практики в Україні функціонувала багаторівнева система контролю за якістю освітньої діяльності ВНЗ. А тому роботою експертної комісії ліцензійно-акредитаційні процедури не завершувались. За підсумками ліцензійної (акредитаційної) експертизи комісія готувала експертний висновок, який разом із ліцензійною (акредитаційною) справою передавався на розгляд фахової експертної ради Акредитаційної комісії України. По суті, подальші процедури мали вкрай формалізований характер, оскільки пов'язані були винятково з вивченням наданої вишем документації: копії статутних документів, ліцензій (сертифікатів про акредитацію), дозволів, довідок, самоаналізу, висновку експертної комісії. Остаточне рішення про ліцензування (акредитацію) ухвалювалось на засіданні Акредитаційної комісії України, членами якої були переважно чиновники МОН України, інших міністерств і відомств, ректори провідних ВНЗ. Основна мета ліцензійних (акредитаційних) процедур зводилась до звичайного адміністрування: затвердження рішень експертних рад, надання дозволу на освітню діяльність, погодження ліцензованого обсягу на підготовку фахівців із вищою освітою. За таких умов механізми ліцензування (акредитації) вишів набули бюрократичних ознак і не виконували власних функцій, пов'язаних з об'єктивним оцінюванням вишів. На існуючі недоліки в системі державного контролю якості вищої освіти неодноразово вказували керівники ВНЗ, представники науково-педагогічної громадськості. Зокрема, на думку В. Ярового, налагодженню дієвих механізмів контролю якості вищої освіти в Україні заважають брак чітких критеріїв оцінювання освітньої діяльності ВНЗ, суб'єктивізм і непрозорість у прийнятті рішень тощо. «Про недосконалість нинішньої системи ліцензування й акредитації свідчить також ігнорування членами експертних рад, які за короткий час встигають лише поверхово переглянути

справу, висновків експертних комісій (останні призначаються наказом МОН України для проведення акредитаційно-ліцензійної експертизи безпосередньо у навчальному закладі), – наголошує автор статті «Ліцензування й акредитація освітніх послуг як передумова зловживань у сфері освіти». – У цьому зв'язку постає питання про доцільність існування двох колегіальних органів, які щодо одного й того ж питання виносять протилежні рішення. Така практика оголошення рішень експертних рад ДАК – в усній формі, без будь-яких пояснень – унеможлиблює їх оскарження, породжує безвідповідальність членів ради» [12]. Слушною є пропозиція В. Ярового активніше залучати до ліцензування представників громадськості, створювати громадські експертні ради, щоб досягти більшої відкритості та прозорості в проведенні ліцензійних та акредитаційних процедур.

Після приєднання до Болонського процесу Україна не виконала своїх зобов'язань і не створила національну систему гарантування якості вищої освіти, яка б відповідала європейським стандартам. Замість цього було збережено застарілу командно-адміністративну модель, що ґрунтувалась на засадах централізованого управління, формалізованого оцінювання, дискримінаційності, непрозорості ухвалення управлінських рішень, корпоративності тощо. Таким чином сформована в Україні модель ліцензування й акредитації не відповідає принципам академічної автономії, відкритості та прозорості оцінювання освітньої діяльності ВНЗ, а тому потребує докорінних змін.

У новому Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII застосовано принципово нові підходи до забезпечення якості підготовки фахівців. Не випадково в цьому документі якість вищої освіти визначається як «рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти» [3]. Крім того, введено поняття «якість освітньої діяльності», під яким розуміється «рівень організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань» [3].

Вперше на законодавчому рівні закріплено поняття «система внутрішнього забезпечення якості», що становить собою єдність певних процедур і заходів ВНЗ. Оскільки всю відповідальність за надання якісних освітніх послуг покладено на вищі навчальні заклади, останні згідно нового Закону «Про вищу освіту» повинні самостійно визначати принципи і процедури забезпечення якості вищої освіти; проводити моніторинг та періодичний перегляд освітніх програм, за якими вони здійснюють підготовку фахівців; щорічно оцінювати здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників і регулярно оприлюднювати результати таких оцінювань; розробляти та впроваджувати інформаційні системи для ефективного управління освітнім процесом; забезпечувати підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу, належний доступ до інформації про освітні програми, ступені вищої освіти та кваліфікації; на системних засадах запобігати та виявляти академічний плагіат тощо [3].

Концептуальних змін зазнала в законі «Про вищу освіту» і система зовнішнього забезпечення якості. Перш за все функції ліцензування й акредитації ВНЗ було делеговано не МОН України, а Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти, колегіальному органу, який уповноважений реалізовувати державну політику в галузі забезпечення якості вищої освіти і до складу якого мають входити делеговані представники вишів усіх форм власності, Національна академія наук України (НАН України), працедавців і студентського самоврядування. По-друге, передбачено формування мережі незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти, що сприятиме об'єктивності ліцензування й акредитації, підвищенню рівня довіри до вітчизняної вищої школи, її конкурентоспроможності [3].

Теоретичною основою управління якістю вищої освіти в Україні мають стати ідеї системного, відкритого, делегованого, технологізованого контролю, самооцінювання якості освітньої діяльності, пріоритетності програмно-цільового підходу. Розбудову національної системи гарантування якості вищої освіти слід здійснювати за принципами єдності внутрішніх і зовнішніх механізмів контролю, демократичності, управлінської компетентності, незалежності зовнішніх процедур експертизи й оцінювання якості, прозорого розподілу й делегування повноважень у системі державно-громадського управління, спільної відповідальності за якість вищої освіти та ін.

У складних умовах хронічного недофінансування, посилення конкуренції на ринку освітніх послуг провідні українські університети опановують різні моделі управління якістю (оціночну, стандартизовану тощо), постійно оновлюють власну маркетингову діяльність, поглиблюють міжнародні зв'язки, розробляють і сертифікують внутрішні системи забезпечення якості. Для впровадження таких систем необхідно проводити спеціальні дослідження, розробляти критерії оцінювання якості, здійснювати освітні вимірювання, вживати заходів щодо вдосконалення навчально-виховного процесу і досягнення запланованих результатів, постійного підвищення якості. На думку авторитетних учених, «основна ідея системи управління якістю вищої освіти полягає в постійному покращенні, яке можна розглядати як дію, спрямовану на підвищення якості персоналу, якості підготовки (студентів, слухачів), якості інфраструктури навчально-виховних закладів та посиленні результативності і ефективності використаних для цього форм, методів і засобів» [11, с.25].

Висновки. Формування національної системи гарантування якості вищої освіти передбачає вироблення спільної стратегії державно-громадського управління галуззю, спрямованої на об'єднання зусиль державних органів влади, вищих навчальних закладів, громадських організацій, викладачів, студентів, роботодавців та інших зацікавлених сторін з метою розроблення дієвих, прозорих, комплексних механізмів контролю за якістю підготовки фахівців. Для цього необхідно створити нову методологію освітнього менеджменту, оновити нормативну базу, посилити

роль незалежних агенцій і таким чином забезпечити умови для реальної демократизації вищої школи, залучення громадськості до оцінювання вітчизняних ВНЗ, підвищення відповідальності всіх суб'єктів освітньої діяльності за її кінцеві результати.

Перспективи подальшого розроблення порушеної проблеми вбачаємо в удосконаленні зовнішніх (внутрішніх) механізмів забезпечення якості освітніх послуг, у розробленні системи критеріїв оцінювання освітніх програм підготовки фахівців із вищою освітою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія освіти / Головн. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

2. Закон України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 р. № 2984-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.

3. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page2>.

4. *Луговий В.І., Таланова Ж.В.* Якість вищої освіти в Україні : проблеми забезпечення та визнання // Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу. – 2013. – № 3 (додаток 2). – С. 6–10.

5. *Михайліченко М.В.* Рейтингування як механізм оцінювання якості освітніх послуг // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2011. – Вип. 27. – С.180–185.

6. Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи : посібн. / За заг. ред. О.І. Локшиної – К.: К.І.С, 2004. – 128 с.

7. Національний освітній глосарій : вища освіта / авт.-уклад.: І.І. Бабин, Я.Я. Болюбаш, А.А. Гармаш та ін.; за ред. Д. В. Табачника і В.Г. Кременя. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 100 с.

8. *Панич О.* Акредитація і перспективи університетського розвитку: зауваження до реформи вищої освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fulbright.org.ua/uk/news/187/Panych.html>.

9. *Селезнева Н.А.* Качество высшего образования как объект системного исследования. Лекция-доклад. – Изд. 4-е, стереотип. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 95 с.

10. *Свіжесвська С.* Формування сучасних підходів до акредитації у вищих навчальних закладах України // Вища школа. – 2013. – № 6. – С. 21–35.

11. *Чміль А.І.* Принципи формування системи управління якістю вищої освіти в умовах реформування // Післядипломна освіта в Україні. – 2006. – № 2. – С. 20–25.

12. *Яровий В.* Ліцензування й акредитація освітніх послуг як передумова зловживань у сфері освіти // Персонал плюс. – 2005. – № 42 (141) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.personal-plus.net/141/172.html>.

13. *Harvey L.* Quality in Higher Education. Paper at the Swedish Quality Conference, Göteborg. November 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www0.bcu.ac.uk/crq/publications/goterburg.pdf>.

14. *Hirsch W. Z., Weber L. E.* Governance in Higher Education. The University in a State of Flux. – London, Paris, Geneve: Economica, 2001. – 208 p.

15. Weber L.E., Duderstadt J.J. Globalization of Higher Education. – London, Paris, Geneva: Economica, 2008. – 290 p.

А.А. Витченко, доктор педагогических наук,
профессор,
В.В. Грицюк, майор
Национальный университет обороны Украины
имени Ивана Черняховского

ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ: ИСТОРИЯ, СОВРЕМЕННОСТЬ, ПЕРСПЕКТИВЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Статья посвящена актуальной проблеме формирования механизмов обеспечения качества высшего образования в Украине.

Авторы анализируют диахронические аспекты затронутой проблемы, проводят сравнительный анализ отечественных и зарубежных подходов к контролю за качеством образовательных услуг, очерчивают круг первоочередных задач на пути реформирования системы лицензирования и аккредитации в контексте имплементации основных положений Закона Украины «О высшем образовании». Существенное внимание в статье уделено подходам к формированию национальной системы гарантирования качества высшего образования, которая должна основываться на новой методологии образовательного менеджмента, обновленной нормативной базе, усиленной роли независимых агентств.

Ключевые слова: качество высшего образования, механизмы обеспечения качества, лицензирование, аккредитация, национальная система гарантирования качества высшего образования.

A. Vitchenko, Doctor of Pedagogic Sciences,
Professor
V. Grutsyk, Major
National Defence University of Ukraine named
after I. Cherniakhovskiy

FORMING THE MECHANISMS OF PROVIDING WITH THE HIGH QUALITY OF THE HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: THE HISTORY, NOWADAYS AND THE FUTURE TRENDS

The article is devoted to the actual problem of forming the mechanisms of providing with the high quality of the Higher Education in Ukraine.

The authors analyse the diachronic aspects of the touched problem, conduct the comparative analysis of the domestic and foreign approaches to the educational service quality monitoring, and underline the main tasks to reform the system of licensing and accreditation in the contexts of implementation of the main theses of the Law of Ukraine “On the Higher Education”. The considerable attention is focused on the approaches of forming the national system of the high quality Higher Education guaranty, which should be based on the new educational management methodology, the renew normative resources, and the intensive role of the independent agencies.

Keywords: the quality of the Higher Education, the mechanisms of providing with the high quality, licensing, accreditation, the national system of the high quality Higher Education guaranty.